

Қонун устуворлиги - фуқаролик жамиятининг муҳим омили

РЕЖА:

1. Қонун устуворлиги тушунчаси ва унинг моҳияти.
2. Қонун устуворлигини таъминловчи асосий шартлар.
3. Жиноий жазоларни либераллаштириш — қонун устуворлигининг муҳим шarti.
4. Қонун устуворлиги тамойилининг Ўзбекистонда фуқаролик жамияти қурилишидаги аҳамияти.
5. Қонун устуворлиги инсон ҳуқуқ ва эркинликлари кафолати

Қонун устуворлигини таъминлаш, шахс, оила, жамият ва давлатнинг ҳуқуқ ва манфаатлари муҳофазасини кучайтириш, аҳолининг ҳуқуқий маданияти ва ҳуқуқий онгини ошириш, фуқароларни қонунга бўйсунтириш ва ҳурмат руҳида тарбиялаш – бу ривожланган бозор иқтисодиётига асосланган чинакам демократик, ҳуқуқий давлат ва эркин фуқаролик жамияти қуришнинг нафақат мақсади, балки унинг воситаси, энг муҳим шарти ҳисобланади

Қонун устуворлиги – ҳуқуқий давлатнинг асосий принциpidир. У ҳаётнинг барча соҳаларида қонуннинг қатъиян ҳукмронлигини назарда тутади. Ҳеч бир давлат органи, ҳеч бир хўжалик юритувчи ва ижтимоий сиёсий ташкилот, ҳеч бир мансабдор шахс, ҳеч бир киши қонунга бўйсуниш мажбуриятидан халос бўлиши мумкин эмас. Қонун олдида ҳамма баробардир.

Қонуннинг устуворлиги шуни билдирадики, асосий ижтимоий энг аввало, иқтисодий муносабатлар фақат қонун билан тартибга солинади, унинг барча қатнашчилари эса ҳеч бир истисносиз ҳуқуқ ва нормаларни бузганлиги учун жавобгар бўлади- деб таърифлайди, - И.Каримов.

Қонун устуворлигини таъминловчи асосий шартлар

Биринчидан, ҳокимиятлар бўлиниши принципининг реал жорий этилганлиги

Иккинчидан, Ўзбекистон Республикаси Президенти фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларига, Ўзбекистон Республикасининг Конституция ва қонунларига риоя этилишининг кафилидир.

Учинчидан, жорий қонунлар ва барча норматив ҳуқуқий актлар Конституцияга тамомила мос ва унга мувофиқ яратилиши лозим

Тўртинчидан, қонун устуворлигини таъминловчи ва мустаҳкамловчи воситалардан бири кодекслаштиришдир

Бешинчидан, қонун устуворлигини таъминлашнинг асосий омилларини мавжудлиги:

- қонун чиқарувчи жараёни муттасил демократлаштириб бориш
- қонуннинг сифатини мукаммаллаштириш, унинг ички механизми пухта, юридик техника нуқтаи назаридан бенуқсон бўлишига эришиш;
- қонунчиликни ислоҳ қилиш ва такомиллаштириш
- қонунчилик фаолиятининг яқин йиллар ва истиқболга мўлжалланган стратегиясини ҳамда қонун устуворлигини таъминлаш концепциясини яратиш;
- қонунлар амал қилишининг ижтимоий механизмига эътибор қаратиш.

Олтинчидан, қонун ости, идоравий норматив ҳужжатларга ҳаволалар, яъни иловалар (шиор ва декларациялар тарзидаги нормалар) кўп бўлишининг олдини олиш

Еттинчидан, қонунларнинг барқарор ва устувор бўлишига эришиш.

Саккизинчидан, жиной жазоларни либераллаштириш

Тўққизинчидан, Конституция ва қонунларнинг устуворлигини таъминлашда прокурор назоратининг роли.

1995 йилгача амал қилган Жиноят Кодексида 33 та жиноятга ўлим жазоси қўлланилар эди. Кейинги Жиноят Кодексида эса уларнинг 13 таси сақланиб қолди, яъни 20 та турдаги жиноятдан ўлим жазоси олиб ташланди. Жумладан, аёллар, олтмиш ёшдан ошган эркаклар ва вояга етмаганларга нисбатан бу жазо қўлланилмайди. Шунингдек, ўлим жазоси авф этиш тартибида йигирма беш йил муддатга озодликдан маҳрум қилиш билан алмаштирилиши мумкин (ЖК нинг 51-моддаси).

Ана шу устувор вазифадан келиб чиқиб, 1998 йилда Жиноят Кодексидаги 5 та моддадан ўлим жазоси олиб ташланди. 2001 йилда яна тўртта моддага жазо қисқартирилди. 2004 йилда эса бу жазо бор-йўғи иккита, яъни айбни оғирлаштирувчи ҳолатда қасддан одам ўлдириш ва терроризм жиноятлари учун татбиқ этиладиган бўлди. Булар мамлакатимизнинг халқаро ҳуқуқ субъекти сифатида халқаро ҳужжатларга зикр этилган мажбуриятларни сўзсиз бажаришга интилаётганининг амалдаги исботидир.

Ҳозирги кунда 100 га яқин давлатнинг қонунчилигида ўлим жазоси бекор қилинган. Жумладан, Швеция ва Финландия 1972 йилда, Германия 1949 йилда, Франция 1981 йилда, 1990 йиллардан бошлаб Ирландия, Венгрия, Руминия, Чехия, Словакия, Швейцария, Греция, Польша, Молдова, Италия, Испания давлатлари ўлим жазосидан воз кечган. Бундан ташқари, 30 дан ортиқ давлатнинг қонунчилигида ўлим жазоси мавжуд бўлсада, амалиётда қўлланилмайди.

2001 йил 29 августда қабул қилинган —Жиной
жазоларнинг либераллаштирилиши муносабати билан
Ўзбекистон Республикасининг жиноят, Жиноят
процессуал кодекслари ҳамда Маъмурий жавобгарлик
тўғрисидаги кодексига ўзгартишлар ва қўшимчалар
киритиш ҳақидаги Қонун билан жиноятларни
таснифлаш, енгиллаштириш маъносида
такомиллаштирилди, яраштирув институти жорий
этилди. Жиноят кодексида ўлим жазосини назарда
тутувчи моддалар сони кескин камайтирилди, мол-
мулкни мусодара қилиш жинойий жазо сифатида бекор
қилинди ва шу каби инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишга
қаратилган қатор чора-тадбирлар қўлланилди

Қонун устуворлиги қуйидаги уч ҳолатда ўзининг тўлиқ ифодасини топади.

Биринчидан, қабул қилинаётган қонунлар ва бошқа норматив ҳуқуқий ҳужжатлар адолат принципига, инсон ҳуқуқи ва манфаатларидан келиб чиқиб, ижтимоий жиҳатдан асосланган бўлиши керак.

Иккинчидан, барча қонунлар ва бошқа норматив ҳуқуқий ҳужжатлар талаби барча давлат органлари, мансабдор шахслар, нодавлат ташкилотлари ва фуқаролар томонидан қатъий бажарилиши шарт.

Учинчидан, барча норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар Конституция ва қонунларга мос бўлиши шарт.

Ҳуқуқ - давлат томонидан белгиланадиган ёки рухсат этиладиган ва унинг кучи билан ҳимоя қилинадиган умуммажбурий ҳуқуқатвор қоидалари тизимидир. Ҳуқуқ ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи регулятор бўлиб, унинг ушбу хусусияти ижтимоий муносабатлар билан бўладиган мунтазам алоқадорлигини таъминлайди.

Эркинлик – инсонга қонун билан рухсат этилган у ёки бу ҳаракатни амалга ошириши ва ҳаёт учун зарур бўлган неъматлардан фойдаланишда ижтимоий тўсиқларнинг бўлмаслиги тушунилади

“Конституция” тушунчаси XVIII аср охирида пайдо бўлиб, Конституцияга кўп таърифлар берилган.

Биринчи таъриф: француз давлатшунос олими Ж.Бюрдонинг Конституцияга берган таърифи: “ Конституция – сиёсий ҳокимиятларни тайинлаш, ташкил этиш ва фаолият кўрсатишга оид қоидалар йиғиндисидир”.

Иккинчи таърифда эса ушбу (юқоридаги) таърифга америкалик олим К.Берд “Фуқаролар эркинликлари” тушунчасини қўшади.

Учинчи таъриф сифатида Нигериялик конституцияшунос Б.Нвабудзенинг таърифини беришимиз мумкин: “Конституция – бу қонун кучига эга бўлган формал ҳужжат бўлиб, унинг ёрдамида жамият ўз-ўзини бошқаради ҳамда ўзининг турли идоралари билан шунингдек, бу идораларнинг фуқаролар билан муносабатларини ўрнатади”

Турли мамлакатлардаги конституцияларни турли мезонларга асосланиб, ҳар хил гуруҳларга (турларга) бўлиш мумкин.

Биринчидан, конституцияларни уларнинг моҳиятига кўра қуйидаги турларга бўлиш мумкин:

Юридик Конституция (формал) – давлатнинг Асосий Қонуни.

Ижтимоий (социал) Конституция (амалий) – амалдаги реал ижтимоий муносабатлар тартибга солинади.

Тирик Конституция – АҚШ Олий Суди бу Конституцияни ўзгараётган ижтимоий мезонларга мослаб келмоқда.

Фиктив (сохта) Конституция - СССРнинг 1936 йилги Конституцияси.

Моддий Конституция – конституциявий тузум ва инсон ҳуқуқларини тартибга солувчи қонундир.

Конституцияларни шаклига кўра қуйидагиларга бўлиш мумкин:

1. Ёзма конституциялар.

2. Оғзаки (ёзилмаган) конституциялар – Буюк Британия, Янги Зеландия, Бутан каби давлатлар конституциялари.

3. Яхлит конституциялар – конституция матни яхлит бўлиб, бир вақтда қабул қилинади. Масалан, Ўзбекистон, Россия, Бразилия конституциялари яхлит конституцияларга мисол бўла олади.

4. Яхлит бўлмаган конституциялар – бундай конституциялар турли вақтда қабул қилинган қонунлардан иборат бўлади. Масалан, Швеция, Франция, Исроил конституциялари.

5. Юмшоқ конституциялар – бундай конституциялар оддий қонунлар каби ўзгартирилади. Масалан, Буюк Британия конституциясига 350 га яқин қонунлар киради ва оддий тартибда ўзгартирилади.

6. Қаттиқ конституциялар – алоҳида мураккаб тартибда ўзгартирилади. Масалан, АҚШ, Россия, Ўзбекистон конституциялари.

7. Доимий конституциялар. Аксарият конституциялар доимийдир.

8. Вақтинчалик (муваққат) конституциялар - Ироқда 1970 йил Бирлашган Араб Амирлигида 1971 йилдан бери ҳаракатда бўлган конституциялар.

Конституцияларнинг тузилиши

Кўпчилик конституциялар муқаддима (преамбула), асосий норматив қисм ва якунловчи қисмдан иборат бўлади.

Муқаддима қисмида жамият ва давлат тараққиётининг асосий босқичлари ҳамда ривожланиш истиқболлари кўрсатиб берилади.

Асосий қисм бўлим, боб ва моддалардан ташкил топади

Якунловчи қисм эса давлат ҳокимиятининг давомийлигини таъминлашга қаратилган бўлади.

Айрим конституцияларда уларга киритилган қўшимчалар ҳажми жуда катта бўлади. Баъзи конституцияларда эса иловалар ҳам бўлади.

Конституцияларни қабул қилиш усуллари

Тасис (конституциявий) мажлис томонидан. Бразилия (1988), Португалия (1976), Болгария (1991), Руминия (1991) конституциялари шу усул билан қабул қилинган.

Амалдаги парламент томонидан – Ўзбекистон (1992) Хитой (1992), Танзания (1977) конституциялари мисолида.

Референдум йўли билан - Россия (1993), Франция (1958), Қозоғистон (1995), Куба (1976), Чили (1980) каби давлат конституциялари референдум йўли билан қабул қилинган.

Кўпгина ривожланаётган мамлакатларда конституциялар ҳада этиш йўли билан ҳам қабул қилинади.

Ҳада этишнинг 3 хил йўли мавжуд:

1. Мутлоқ монархия шароитида Конституцияни ўз халқига подшо, қирол, султон, монарх ҳада қилади. Буни Непаль (1962), Саудия Арабистони (1992) Конституциялари мисолида кўришимиз мумкин.
2. Метрополия мустанлакачи давлат ўз мустанлакасига Конституция ҳада қилади ва унинг мустақил давлатлигини тан олади. Буюк Британия 1979 йили Зимбабвега Конституция ҳада қилган.
3. Ҳрбий ёки революцион Кенгаш Конституцияни ҳада қилади. Масалан, Миср, Сурия, Ироқ, Афғонистон Конституциялари шу тарзда қабул қилинган.